

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
<i>Десанка Ковачевић-Којић, Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашћаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалити исток“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске властеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maја Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министра/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

БЕЧКЕРЕЧКИ ПРОГРАМ

После пропасти Баховог апсолутизма 1860. године, све до увођења дуалистичког система 1867, у српском друштву створене су политичке групације окупљене око појединих новина, као што су *Србски дневник*, *Србобран* и *Напредак*, с дефинисаним ставовима о најзначајнијим питањима за која су Срби били заинтересовани. Стога је било само питање дана кад ће бити формално основане политичке странке, које ће се организовано, на темељу написаних и јавно обзнањених политичких програма, укључити у политику. Покретањем *Заставе* 1866. године учињен је значајан корак ка оснивању политичке странке. Кад су Мађари нагодбом с Аустријом 1867. постали господари у свом делу државе и кад су XLIV Законским чланком о равноправности народности и IX Законским чланком из 1868. године о српској народној црквеној аутономији показали у ком правцу ће се кретати њихова политика према народностима (Србима, Румунима, Словацима и Русинима), који су живели у Угарској, Срби су схватили да више немају времена за оклевање и да морају да се организују ради борбе за очување своје угрожене политичке индивидуалности и националне посебности.

Уочи парламентарних избора посланика за Угарски сабор Милетић је јануара 1869. године у *Застави* објавио чланак под насловом „Основа програма за српску либерално-опозициону странку“. На конференцији одржаној у Великом Бечкереку 28. јануара 1869. основана је Српска народна слободоумна странка. Она је Милетићев текст објављен у Застави прихватила као страначки програм. По месту одржавања конференције на којој је прихваћен, тај програм познат је у науци као Бечкеречки.

Закупљени проблемима националних односа у држави која им није признала националну и политичку посебност, већ је тежила да их помађари, творци Бечкеречког програма запоставили су друштвена и економска питања, а главну пажњу посветили су националној заштити. Они су сматрали да би покретањем друштвених и економских питања растакали и слабили српско национално јединство.

Бечкеречки програм има седам тачака. У првој су образложена упутства за одбрану начела народности свих народа у Угарској. Ту је предвиђена сарадња с румунским, словачким и русинским представницима. Тражена је парламентарна расправа о закључцима Благовештенског сабора из 1861, о којима би одлучивао нови српски сабор „ради споразумљења српског народа” с Угарским парламентом. Бечкеречки програм био је за условно спајање Војне границе с Угарском. Затражено је да се с представницима Границе претходно утврде услови њеног развојачења и прикључења, а да се, у најгорем случају, ако се не може добити више, од ње створе посебни српски дистрикти.

Другом тачком дата је подршка Троједној краљевини (Хрватској, Славонији и Далмацији) за њену државноправну самосталност и територијалну целокупност.

Трећом тачком подржани су захтеви Румуна за аутономијом Ердеља и захтеви Словака за стицање аутономне „самосталности и равноправности”.

Четвртом тачком оспорена је ваљаност Нагодбе Аустрије и Угарске из 1867. године, чиме је исказана и несагласност с дуалистичким системом који је заведен тим државноправним актом. У исто време дата је подршка мађарској антидуалистичкој опозицији која је водила опозициону борбу против владајуће странке Ференца Деака. Ту опозицију чиниле су Четрдесетосмашка странка предвођена Јожефом Мадарасом и Ласлом Бесермењијем и Странка „левог центра”, коју је предводио Калман Тиса. Затражено је да се у угарском делу државе, поред заокружења жупанија према националном саставу, уведе „демократско уређење законодавног тела” за самоуправу „муниципија и општина”, уз „сва јемства за остварење личне, друштвене и политичке слободе, на основу начела демократије... и слободољубља”.

Петом тачком истакнута су начела државне самосталности и народне равноправности преколитавских Словена, али без повреде уставности, самосталности и целокупности земаља Угарске круне.

Шеста тачка односи се на Источно питање. Знајући да Аустрија има најозбиљније намере да прошири своје границе на Балкану, да заузме Босну и Херцеговину, у програму је наглашено да ће Српска народна слободоумна странка у свакој прилици бити против аустроугарских освајачких планова према Истоку, посебно у Босни и Херцеговини. У интересу

„ослобођења и самосталности хришћанских народа”, посебно ради „уједињења српског народа”, у тој тачки жигосана је туркофилска политика. Од великих сила затражено је да подрже ослободилачку борбу потлачених народа, а не да раде на спасавању Турског царства. Знајући да све велике силе имају својих посебних интереса на Истоку, који су у сукобу с тежњама потлачених народа на Балкану, Срби су Бечкеречким програмом нагласили да ће „бити противу политике мешања у рату хришћанских народа за ослобођење своје од Турске”. Очекујући да ће Источно питање бити решено једним општенародним устанком и ратом, Срби су Бечкеречким програмом желели да изборе себи право слободног учешћа у ослободилачком рату и несметаног пружања сваковрсне помоћи. Тако дефинисаним програмом о Источном питању Срби су дочекали и прве пуцње устанка у Херцеговини 1875. године.

Седмом тачком предвиђени су сарадња с румунским и словачким опозиционим посланицима у Угарском сабору и образовање посебне „политичко народне странке” као и клуба изван Сабора.

На конференцији у Великом Бечкереку, на којој је једногласно усвојен програм странке, било је присутно око 300 Милетићевих следбеника. Главни говорник на конференцији био је Милетић. После изгласавања програма, конференција је изабрала средишњи одбор странке, у који су, поред осталих, ушли: Милетић, Јован Суботић, Михаило Полит-Десанчић, Антоније Хацић, Стеван Павловић, Лаза Костић, Миша Димитријевић, Ника Максимовић, и два брата Ђуре Јакшића, Јован и Макса. Окупљено око Бечкеречког програма српско либерално грађанство успело је да за своју странку придобије широке слојеве сељака, трговаца, занатлија и интелектуалаца, па је по тако широком социјалном саставу више личила на народни покрет него на политичку странку.

На Бечкеречкој конференцији био је присутан и представник Румуна, а на конференцији румунских либерала, која је одржана у Темишвару десетак дана касније, на којој је основана румунска Народна странка, био је присутан и на њој је више пута и говорио Светозар Милетић. Бечкеречка конференција и Темишварска конференција Румуна наишле су на оштру осуду мађарске националистичке штампе. Тим поводом мађарска власт поштрила је мере безбедности и појачала је надзор над националним покретима Срба и Румуна.

Противници политике Светозара Милетића међу Србима, који се нису саглашавали с Бечкеречким програмом и новооснованом српском странком, релативно брзо после њеног оснивања потражили су начине да им се супротставе. На чело тих противика Бечкеречког програма стао је Ђорђе Стратимировић. У договору с патријархом Самуилом Маширевићем и уз његову и материјалну помоћ мађарског председника владе грофа

Ђуле Андрашија, 13. октобра 1869. Стратимировић је у Новом Саду покренуо лист под именом *Србски народ*. Зато што се Српска народна слободоумна странка тада налазила у пуном успону, конзервативно-клерикални српски политичари на челу са Стратимировићем и влада грофа Андрашија нису хтели да седе скрштених руку. Без органа у којем би заступали своја политичка становишта а сузбијали противничка, изражена у Бечкеречком програму, они нису смели да дочекају ни Српски народно-црквени сабор који је имао да расправља о свом устројству, о изборном реду, о изменама уредаба из 1865. у вези са свештеничком дотацијом, школама и фондовима и о поравнању с Румунима. За све те врло значајне саборске расправе требало је на време припремити српско јавно мњење, на чију опредељеност је имао да утиче својим конзервативно-клерикалним политичким правцем Стратимировићев, Маширевићев и Андрашијев *Србски народ*. Међутим, намере да се овим листом осујете циљеви изнети у Бечкеречком програму брзо су пропали, па је Стратимировић убрзо предузео нове кораке у борби против политике Српске народне слободоумне странке. У међувремену, на Другој Бечкеречкој конференцији одржаној 21. априла 1872. извршене су незнатне промене на Бечкеречком програму, које нису измениле његову суштину.

Политику и програм Српске народне слободоумне странке Стратимировић је сматрао сувише радикалним, чак екстремним. Веровао је да Милетићева странка таквим програмом, при постојећим „политичким околностима државе никако за народ пожелане цељи постићи не може” зато што изазива отпор владе, те „наше политичне и црквено-народне интересе у највећу опасност доводи”. „С друге пак стране” – написао је Стратимировић – „видимо или безусловне присталице владе мађарске, или закореле конзервативце, који су још мање кадри позиву и задатку народних вођа одговорити.” Због свега тога, на измаку 1872. године наговестио је да је намеран „умерену, али либералну и независну србску странку образовати, која ће у границама законите опозиције наше народне интересе заступати, наша права бранити, и тако исто при данашњим околностима опасан радикализам, као и безусловно придружење уз владу од себе одбијати”. Да би у тој акцији успео, Стратимировић је дигао руке од раније покренутог а у међувремену веома компромитованог *Србског народа* и одлучио да покрене нови политички лист под именом *Србска ђолиџика*.

Са циљем да оснује посебну странку, Стратимировић је још крајем децембра 1872. на све стране разаслао позиве за сарадњу и претплату на лист *Србска ђолиџика*, чији излазак је најављен за почетак јануара 1873. године. У исто време објавио је политички програм листа и странке коју је намеравао да оснује. У односу на Бечкеречки, Стратимировићев програм био је далеко умеренији а по захтевима и циљевима скромнији. По

свом садржају он је негде на средини између Бечкеречког и канијег Великокикиндског програма. Њиме се два основна закона, Закон о аустроугарској нагодби из 1867. и Закон о равноправности народности из 1868, због којих је Милетићева странка била у опозицији, нити сасвим одбацују, нити се сасвим прихватају. Они су проглашени за неодговарајуће, али, упркос томе, примају се као свршен чин, под условом да се прегледају, исправе и допуне.

У Стратимировићевом програму о Источном питању нема оне одлучности којом се одликује Бечкеречки програм, али то питање није ни заобиђено, што је учињено у програму донетом у Великој Кикинди 1884. године. Састављач програма је најавио да ће се у *Србској њолијици* залагати за ослобођење хришћана од власти полумесеца и да ће радити „озбиљно и одушевљено” на остварењу „српских традиција на истоку, за спајање и сједињење србскотурских земаља”.

Србска њолијика Ђорђа Стратимировића с новим програмом који је обзнанио никад се није појавила. Засад се не знају узроци том не појављивању. Ако је она требало да излази плаћена новцем диспозиционог фонда мађарске владе, како је писао наш песник Јован Јовановић Змај, за њу није био од значаја број претплатника, јер се она од претплате не би ни издржавала. Могуће је једино то да Стратимировићев политички програм није имао привлачне снаге, да Срби нису хтели да га прихвате, да су slabим одзивом на претплату показали да неће да га следе и да им Бечкеречки програм више одговара. Увиђајући то, мађарска влада је, вероватно, од целе акције одустала, стекавши уверење да Стратимировић и његов програм неће бити у стању успешно да се ухвати у коштац с Милетићем и његовим многобројним следбеницима.

Умереније присталице Српске народне слободоумне странке, будући нотабилитети, богатији и угледнији српски грађани, којима се чинило да је Бечкеречки програм претеран у својим захтевима и да је неостварив, због чега су желели да га мењају и ублажавају, нису хтели да сарађују с конзервативном и клерикалном српском десницом, коју је предводио Стратимировић. У потрази за новим политичким путем умеренији народњаци нису хтели да се предају мађарској влади, што им је нудила десница, већ су желели да мењањем Бечкеречког програма одустану од, како се у оно време говорило, терања велике светске политике, у коју су уврштавали опозициони став према Аустроугарској нагодби, према дуалистичком уређењу, и према Источном питању. Залажући се за тзв. реалну политику, умереније присталице Српске народне слободоумне странке биле су спремне посебну пажњу да посвете питањима која су се тичала српске народно-црквене аутономије, у чему нису налазиле заједнички језик с конзервативним и клерикалним круговима, поготово не с црквеном јерар-

хијом, јер су први хтели да одлучујућу улогу у аутономији обезбеде световним, а потоњи духовним елементима. Та разлика у ставу о аутономији и касније, када се нотабилитети буду издвојили из Српске народне слободоумне странке, биће једна од главнијих препрека за сарадњу с конзервативцима и клерикалима.

Постоји још један врло значајан разлог због којег умерени народњаџи, упркос томе што су били незадовољни Бечкеречким програмом, нису хтели да прихвате Стратимировићев програм. Тај разлог налазимо у чињеници да је Бечкеречки програм повезивао српске и хрватске народњаке из Хрватске и Славоније, посебно из Срема, са Србима из Угарске у јединствен опозициони блок против Аустроугарске и Хрватскоугарске нагодбе. Напуштањем Бечкеречког програма то јединство било би нарушено. Ради тога би се потенцијалним дисидентима из Српске народне слободоумне странке с разлогом могло пребацити да су изневерили и издали Хрвате, што би био тежак ризик, који они никако нису хтели, а ни смели да прихвате. Кад је састављао свој програм, Стратимировић о тој значајној чињеници није водио довољно рачуна, па је зато и доживео неуспех у свом политичком подухвату.

Поред Стратимировића, који је својим иступом отворено устао против Бечкеречког програма, током 1873. године учинио је то и један од најугледнијих припадника Српске народне слободоумне странке, адвокат Ника Максимовић. Иако је за народног посланика Угарског сабора изабран на темељу Бечкеречког програма, он је почео да оспорава његову ваљаност и да ради против њега и првака странке Светозара Милетића. Због тога је против њега странка покренула и дисциплински поступак. Случај Нике Максимовића значајан је зато што јасно указује на то да је више година пре јавног наступа нотабилитета на будимпештанској и великокикиндској конференцији 1884. године унутар Српске народне слободоумне странке постојао јаз, који се из године у годину продубљивао и проширивао због питања ваљаности Бечкеречког програма. Разлике унутар странке су повећаване утолико више што се српско друштво брже и интензивније развијало и разгранавало. Ника Максимовић почео је да заступа становишта богатијих српских земљопоседника којима није одговарала државноправна опозициона борба која је прокламована Бечкеречким програмом. Насупрот тој групацији налазили су се чиновници, које је Максимовић погрдно називао капуташима, трговци и занатлије, који су и даље следили програмска начела прокламована у Великом Бечкереку 1869. године. У сваком случају противници Бечкеречког програма били су малобројнији од његових следбеника па је и то један од разлога због којег је тај програм опстао и после покушаја нотабилитета да га замене капитлантским Великокикиндским програмом из 1884. године. Све до коначног распада Српске народне слободоумне странке 1887. године Бечкереч-

ки програм није мењан. После тога и Српска народна либерална и Српска народна радикална странка прихватиле су Бечкеречки програм као основ своје политичке делатности незнатно га мењајући и прилагођавајући новонасталим друштвеним и политичким променама. Радикали су напустили Бечкеречки програм тек 1903–1904. године кад су донели свој нови програм.

Ради бољег разумевања места, значаја и историјске улоге коју је имао Бечкеречки програм морамо се поново вратити на време кад је он настао. Како сам већ рекао, то се десило убрзо после доношења Закона о аустроугарској нагодби 1867. и само неколико месеци после изгласавања Закона о равноправности народности 1868. године. Погубни по националне интересе Срба, али и других народности Угарске, ови закони су их отерали у опозицију према новоуведеном дуалистичком систему. Како је новонастала дуалистичка монархија тада била у фази конституисања, још не сигурна да ће дуже и опстати, јер је имала пуно противника, Срби су били спремни да раде на њеном рушењу и на извојевању својих националних, политичких, културно-просветних и верских права. Било је то време кад је добро организована Уједињена омладина српска намеравала да крене у ослободилачку акцију. У превеликој жељи да извојује ослобођење и уједињење српског народа, Омладина је, мање но што је нужно, водила рачуна о односу снага. Боље рећи, била је нереална и прецењивала је сопствене а потцењивала противничке снаге. Прожета ватреним патриотским осећањем и обузета романтичарским заносом о „славној српској прошлости”, Омладина је сматрала да се могу савладати и тешко савладиве препреке. О том душевном стању и расположењу у којем се налазила Уједињена омладина српска, чији је један од челника био Светозар Милетић, најбољу оцену изрекао је Јован Скерлић кад је написао: „Кипеће одушевљење! То је одиста реч за то уморено доба и за те устрептале људе, и оно сасвим обележава ону егзалтацију националног осећања, оно опијање речима, онај пароксизам патриотизма, оно будно сневашње слободе и уједињења српског. Ти људи су речи узимали за дела, држали да штети значи и моћи, и као деца пружали руке да ухвате месец. – Стварност је дошла да са жалосном бруталношћу побије све те сањарије.”

У атмосфери таквог душевног расположења настао је Бечкеречки програм па није случајно што је он био пренапрегнут још у време кад је проглашен. Уз то, бројне околности утицале су на то да су неке његове одредбе из године у годину губиле изгледе за какву-такву реализацију. Основна претпоставка на којој је почивала политика Бечкеречког програма: да је дуалистичка монархија слаба и да неће дуже постојати не само да се није остварила него се догодило обрнуто. Дуализам као систем брзо се стабилизовао, а Монархија је и споља и изнутра ојачала. Таква, она је била у стању да обузда Србе у свим правцима њихове националнополи-

тичке активности и да стане на пут остваривању њихових захтева истакнутих у Бечкеречком програму.

Поред тога, развој догађаја ишао је наруку Бечу и Будимпешти, а не Србима из Угарске и Хрватске. Тако је снажан ударац њиховом полетном покрету, који им је давао стварну снагу, задат 1873. године укидањем Војне границе у јужним пределима Угарске. Тиме су они неповратно изгубили више десетина хиљада добро наоружаних и обучених војника на чију је подршку вођство Српске народне слободоумне странке и те како рачунало.

Други снажан ударац српском покрету задат је исте те, 1873. године склапањем ревидиране нагодбе између мађарске владе и хрватске Народне странке. Дотле јединствен опозициони блок Хрвата и Срба према дуалистичком систему тиме је разбијен а положај Срба из Угарске и Хрватске значајно је ослабљен. У опозицији према Будимпешти они више нису имали уз себе хрватску Народну странку, која се, поставши владајућа странка Хрватске, од политичког партнера претворила у политичког супарника и противника. Та чињеница ће пресудно утицати на део Срба у Хрватској да напусте Бечкеречки програм и да потраже нове путеве националног развојка, путеве који ће их усмерити на попустљивију политику, касније познату као нотабилитетску.

Понајтежи ударац политици Српске народне слободоумне странке и њеном Бечкеречком програму задат је у време источне кризе 1875–1878. године. Тада се испоставило да под снажним притиском мађарских власти Срби из Угарске, који су годинама гурали Србију у рат с Турском, нису стању да јој прискоче у помоћ. Ранијем борбеном расположењу и одушевљењу тиме су подсечена крила, а кад су после тога донете одредбе Санстефанског мира и Берлинског конгреса, по којима се видело да Русија не подржава Србе, а да је Аустроугарска, њихова главна противница, из источне кризе изашла оснажена и територијално увећана, Србе је захватила депресија. Њихов положај био је утолико тежи што је после Берлинског конгреса и Србија краља Милана потпала под снажан утицај Аустроугарске, чиме је све Српство Монархије остало без подршке баш с оне стране одакле ју је очекивало.

Своју премоћ над Србима мађарске владе су после Берлинског конгреса испољиле на пољу сужавања надлежности српске народно-црквене аутономије. Угрожена на том подручју, где је до Берлинског конгреса држала чврсте позиције, Српска народна слободоумна странка није имала баш никаквих могућности да бије битку за остварење Бечкеречког програма. На њу, али и на све Србе у Угарској, због њихове борбености и непомирљивости, околио се тада моћни апарат једне јаке и модерне државе и то свим расположивим средствима, како управним, тако и законодавним, политичким, културним, привредним и другим.

У време конституисања Српске народне слободоумне странке и настанка Бечкеречког програма Милетић и његови следбеници су, како је већ речено, у складу с општим ставовима либерала, највећу пажњу поклањали националним проблемима и питањима политичких слобода, а запоставили су друштвена и економска питања. После вишегодишње борбе, када су на главном плану свог програма и своје политике народњаци остали празних руку, а уз то били захваћени процесом друштвених раслојавања, криза у страначким редовима из године у годину се повећавала и нужно је морала довести до распада политичке организације која је у социјалном погледу била састављена од разнородних елемената. Док су једни, после вишегодишње јалове борбе, у целини желели да сачувају дух старог програма, али да га допуне друштвеним и економским питањима, питањем хлеба, како је истицао Јаша Томић, други, „којима је многогодишња борба додијала, који су у тој борби назирали свој материјални назадак...”, тражили су путеве који ће им обезбедити миран живот, неометано привређивање и богаћење.

У сваком случају Бечкеречки програм је из године у годину почео да губи на актуелности и привлачности. У старту написан као веома захтеван, њега су време и догађаји почели да превазилазе. Такав какав је био, он је заталасао српску јавност у Угарској и једном времену и једној генерацији наших предака дао је свој печат, што се није десило ни са једним другим политичким програмом Срба у Угарској. Због тога он има значајно место у историји нашег народа.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Васа Стајић, *Светозар Милетић, животи и рад*, Нови Сад 1926.
- Миховил Томандл, *Светислав Касаниновић*, Панчево 1940.
- Никола Петровић, *Светозар Милетић*, 1958.
- Андрија Раденић, *Дневник Бењамина Калаја 1868–1875*, Београд – Нови Сад 1976.
- В. Крестић, *О Борбу Сирајимировићу и његовом политичком програму из 1872. године*, Зборник за историју Матице српске 18, Нови Сад 1978.
- В. Крестић, *Историја српске штиамје у Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1981.
- Лазар Ракић, *Јаша Томић (1856–1922)*, Нови Сад 1986.
- В. Крестић, *Нотабилитетни и њихова политика у Угарској и Хрватској*, Сентандрејски зборник 1, Београд 1987.
- В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1991.
- В. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013.

Vasilije Dj. Krestić

BEČKEREK PROGRAMME

S u m m a r y

In this paper, the author sheds light on the time and events that led to the creation of the Bečkerek Programme in January 1869, when the Serbian People's Freethinker Party was formally established. Based on a thorough analysis of the contents of the Programme, compiled by Svetozar Miletić, the author underlines that its main tasks were to preserve the Serbian national and political individuality and religious identity. The Programme was oppositional by nature. It was aimed against the Austro-Hungarian Compromise of 1867 and the dualist system. It propounded the radical resolution to the Eastern question, the liberation of the Serbs under the Turkish rule, and the broadening of the Serbian national-church, i.e. church-educational autonomy. Based on a separate item of the Programme, Miletić's party espoused state independence and territorial integrity of Croatia, Slavonia and Dalmatia.

Vienna and Pest, including the conservative-clerical group of Serbs led by retired general Đorđe Stratimirović, launched a fierce battle against the Bečkerek programme and the party that embraced it. A larger part of the Serbian people from different social strata supported the Programme. Created soon after the conclusion of the Austro-Hungarian Compromise, when it was believed that the Dual Monarchy would not survive, but disintegrate, the Bečkerek Programme was highly strung and hardly feasible. In the opposition struggle against the state which, contrary to expectations, was stabilised and reinforced, the Serbs dissipated their strength and it was becoming more evident, by the year, that the Programme's objectives could not be achieved. The party then began to dissolve. A heavy blow to the party and its programme came from the abolishment of the Military Frontier and conclusion of the Croatian-Hungarian Compromise of 1873, when the Croatian People's Party turned from a Serbian political partner into a political opponent.

Up until the final dissolution of the Serbian People's Freethinker Party in 1887, the Bečkerek Programme was not changed. Thereafter, both the Serbian People's Liberal Party and the Serbian People's Radical Party adopted it as the basis of their political activity, negligibly changing and adapting it to the new social and political needs. When the Radicals adopted the new political programme in 1903/4, the Bečkerek Programme was no longer valid for them. As the author shows, the Programme left its mark in a particular time and for a generation of Serbs in Hungary, which was not the case with any other political programme.

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ

ДВОЈНО КЊИГОВОДСТВО У ДУБРОВНИКУ И БЕНКО КОТРУЉЕВИЋ (НОВИ ПОГЛЕДИ)

А п с т р а к т. – У овом раду прво је сажето изложено поређење између примјене двојног књиговодства у Дубровнику и гледишта о вођењу двојног књиговодства у дјелу Бенка Котруљевића *Della mercatura et del mercante perfetto*, објављеног 1573. године. Затим се исто тако ово поређење обрађује и у накнадно откривеним преписима (фирентинском – 1484. и малтешком – 1475) садржајем и временски ближих оригиналу из 1458. године.

Кључне ријечи: двојно књиговодство, Дубровник, Бенко Котруљевић, браћа Кабуџић, Медитеран, Венеција, Србија, Босна, трговина, племенити метали, восак

Рад *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku i Benko Kotruljević* објављен је у часопису *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* (Екмећићев зборник) XXXIX, 1988 (57–64). У њему је изложено поређење између примјене двојног књиговодства у Дубровнику и гледишта о начину вођења двојног књиговодства у дјелу Бенка Котруљевића *Della mercatura et del mercante perfetto* (О трговини и савршеном трговцу), објављеног први пут у Венецији тек 1573. године, иначе написаног 1458. године у Напуљу.

Чланак *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku i Benko Kotruljević* приложен је овдје у сажетом облику, узимајући у обзир само дјелове који се односе на начин вођења књиговодства.

Накнадно је дошло до открића преписа садржајем и временски ближих оригиналу (1458). Прво је Уго Тучи (Ugo Tucci) открио у фирентинској библиотеци препис из 1484. и приредио његово издање и то под новим насловом *Il libro dell'arte di mercatura* (1990). Нешто млађи препис (1475) од фирентинског, открио је Жарко Муљачић, а налази се на Малти у Националној библиотеци.